

MAŁGORZATA WILSKA (28 II 1940 — 19 II 2017)

Małgorzatę, wówczas jeszcze Dunin-Wąsowicz, poznałam w październiku 1964 r., kiedy jako studentka III roku historii zostałam przyjęta na seminarium magisterskie prof. Aleksandra Gieysztora w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Wtedy Ona referowała swą pracę magisterską pt. „Możnowładztwo polskie w XII wieku”, obronioną w 1965 r. Nasze kontakty — naukowe i towarzyskie — zacieśniły się w ramach seminarium doktorskiego naszego wspólnego Mistrza; razem bywałyśmy na konferencjach naukowych w Polsce i za granicą; poznałam też Jej gościnny dom w Warszawie przy ul. Parkowej 17, a na konferencji w Spoleto w 1973 r. — Jej siostrę — też historyka — prof. Teresę Dunin-Wąsowicz (1926–2004), która do końca życia darzyła mnie przyjaźnią, a którą stale wspominałyśmy razem z Małgorzatą po jej — Teresy — odejściu.

Małgorzata Wilska urodziła się w Warszawie wkrótce po wybuchu II wojny światowej — 28 lutego 1940 r., w rodzinie inteligenckiej o tradycjach ziemiankich jako najmłodsza z czterech siostr z domu Dunin-Wąsowicz¹: Teresy — profesora historii, Aleksandry — profesora archeologii i Anny (Hanki) — lekarki, przyszłej żony prof. Jacques'a Le Goffa. Ojciec Jej — Stanisław był lekarzem, a matka — Anna z Załęskich² — ukończyła studia rolnicze. Po wojennej tułaczce rodzina powróciła do Warszawy i zamieszkała w mieszkaniu, które musiała podczas wojny na rozkaz Niemców opuścić — właśnie w tym przy ul. Parkowej 17. Po nagłej śmierci ojca wkrótce po wojnie, ich matka poszła do pracy, a siostry, zwłaszcza Teresa, matkowały swojej kilkuletniej wówczas siostrze Małgosi. Po ukończeniu doskonałego wówczas liceum im. Narczyży Żmichowskiej w Warszawie, Małgorzata zdała w 1958 r. egzamin na studia historyczne na Uniwersytecie Warszawskim, kończąc je pracą magisterską (1965 r.), napisaną pod kierunkiem prof. Aleksandra Gieysztora. W 1974 r. wyszła za mąż za Zbigniewa Wilskiego — teatrologa, a w 1979 r. urodziła się ich jedyna córka — Magdalena, fizyk z zawodu. Wszyscy, którzy znali państwa Wilskich, wiedzieli, jak bardzo

kochająca się to była rodzina i jak wielki żal pozostał po przedwczesnej śmierci Zbigniewa w 1995 r.

Pierwsze siedem lat po studiach przepracowała Małgorzata Wilska w archiwach warszawskich — po roku stażu w Archiwum Dokumentacji Mechanicznej przeszła do Archiwum Państwowego Miasta i Województwa Warszawskiego, gdzie pracowała w latach 1965–1971, będąc od 1969 r. kierownikiem II Oddziału Akt Wojewódzkich. Przypomnijmy, że lata sześćdziesiąte były czasem obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego i Małgorzata Wilska, będąc doskonale przygotowana z racji specjalizacji seminaryjnej, zorganizowała wtedy 17 sesji i wystaw popularnonaukowych o początkach i wczesnych dziejach grodów i miast mazowieckich: Ciechanowa, Czerska, Czerwińska, Nasielska, Pułtuska, Zakroczymia i innych. Była to dla Niej również swoista praktyka dydaktyczna, miewała też pod swoją opieką studentów, odbywających w archiwum praktyki studenckie w ramach specjalizacji archiwalnej. Poza tym skorzystała z pracy etatowej w archiwum tak jak każdy historyk, któremu służy bezpośredni, codzienny kontakt z oryginalnymi źródłami historycznymi i metodyką pracy archiwalnej. Wreszcie — w 1970 r. odbyła trzymiesięczny kurs archiwalny w Archives nationales w Paryżu, który nie tylko zapoznał ją z organizacją archiwów francuskich, ale pozwolił na nawiązanie kontaktów i przyjaźni z młodymi archiwistami z całej Europy, w tym ze znakomitymi archiwistami austriackimi Leopoldem Auerem i Lorentzem Mikoletzkim, z którymi przyjaźń utrzymywała do końca swych dni.

W grudniu 1971 r. rozpoczęła trzyletnie studia doktoranckie w Instytucie Historii PAN, wiążąc się odtąd na stałe z tą ważną placówką naukową, która ukształtowała w pełni Jej zainteresowania badawcze. W 1977 r. obroniła pracę doktorską pt. „Środowisko dworskie księcia Janusza Mazowieckiego (1374–1429)”, przygotowaną pod kierunkiem prof. Stanisława Trawkowskiego, której recenzentami byli profesorowie Aleksander Gieysztor i Stanisław Russocki. Rozprawa ta długo nie została wydana drukiem, ponieważ Autorka czekała na opublikowanie spisu urzędników mazowieckich i słownika historyczno-geograficznego ziemi warszawskiej, które korespondowały z tą tematyką. W końcu, w 2012 r. opublikowała tę rozprawę³, czyniąc uzupełnienia jedynie w aneksie, zawierającym biogramy osób świadkujących na dokumentach księcia Janusza I i w Metryce Mazowieckiej, zachowanej dla ostatnich lat (1425–1429) panowania tego księcia.

Monografia ta przedstawia ważne wątki z historii społecznej księżęcego Mazowsza, podczas długich i stabilnych rządów księcia Janusza we wschodniej części tej dzielnicy, z Warszawą, zyskującą cechy stołeczności. Autorka — w pięknie graficznie przedstawionych itinerariach księcia Janusza I Starszego (1373/1374–1429) — pokazała objazdowy system jego rządów, w czym nie odbiegał od wzorców zaczerpniętych z dworu Kazimierza Wielkiego, na którym się wychowywał, i Władysława Jagiełły, któremu jako lennik podlegał. Wilska, nie stroniąc od statystyki, ukazała strukturę dworu, który skupiał w przeważającej mierze samych miejscowych, czyli Mazowszan, głównie ze wschodniej części

dzielnicy rządzonej przez Janusza Starszego. Rozprawa ta podbudowuje od dawna utrzymującą się w historiografii tezę, że Mazowszanom z racji pewnego zacofania całej dzielnicy i niewielkich fortun szlacheckich trudno było zrobić karierę w jagiellońskim Królestwie Polskim lub gdziekolwiek indziej, przy czym kariera nielicznych, jak Stanisława Ciołka podkanclerzego Królestwa za Jagiełły, stanowi wyjątek poświadczający regułę. Wilska zwróciła szczególną uwagę, tak w tej książce, jak w osobnym artykule⁴, na najbardziej błyskotliwą karierę Ści-bora z Sąchocina herbu Rogala, marszałka dworu księcia Janusza I. Częstotliwość jego występowania w otoczeniu książęcym zdecydowanie plasuje go na pierwszym miejscu wśród wszystkich urzędników. Dorobił się on olbrzymiej nie tylko jak na stosunki mazowieckie fortuny, złożonej z kilkudziesięciu wsi, skupionych głównie wokół zakupionego przezeń miasteczka Sąchocina. Omawiana rozprawa stała się dla Małgorzaty Wilskiej podstawą rozwoju kierunków Jej dalszych badań, przede wszystkim w zakresie kultury dworskiej, ale także biografistyki oraz zainteresowania przebiegiem i znaczeniem dróg — szlaków komunikacyjnych. Biografistyka była stale obecna wśród wątków Jej twórczości naukowej, o czym świadczą biogramy w *Polskim słowniku biograficznym*⁵, a także wszelkie prace dotyczące księcia Janusza I i jego dworu, badanego metodą prozopograficzną.

Niewątpliwie duży wpływ na Jej dalszy rozwój naukowy miało zatrudnienie w Pracowni Kultury Średniowiecznej IH PAN w latach 1975–1978. Jego wynikiem jest udział w zbiorowym dziele wielkiej wartości, a mianowicie w syntezie *Kultura Polski średniowiecznej. XIV–XV w.* pod redakcją Bronisława Geremka. Razem z Pawłem Dobrowolskim opracowała podrozdział o pożywieniu, a samodzielnie, choć nie bez wpływu ożywczych dyskusji nad kwestionariuszem badawczym i kompozycją tekstu całego zespołu autorskiego — rozdział zatytułowany *Dwór królewski i kultura dworska*⁶. Małgorzata Wilska przedstawia w nim najpierw ramy materialne działania dworu królewskiego z czasów Kazimierza Wielkiego i pierwszych Jagiellonów, czyli zamki królewskie z Wawelem na czele. Zdobycie się ostatniego z Piastów na finansowanie budowli z cegły i kamienia, w tym głównie murowanych zamków królewskich, i kontynuacja tego trendu przez Jagiełłę i jego synów stworzyły nowe ramy materialne dla funkcjonowania polskiego dworu królewskiego. Zbliżyło go to do dworów innych państw europejskich, a równocześnie — dało przykład do naśladowania możliwym świeckim i biskupom. Ten właśnie aspekt kultury dworu królewskiego, wyrażający się w naśladownictwie jej przez możliwych poddanych, jest w tym tekście szczególnie wyeksponowany. Autorka przedstawia w tym rozdziale m.in. wyniki własnych badań, opublikowanych w osobnym studium nad liczebnością dworu królewskiego w czasach panowania Kazimierza Jagiellończyka na podstawie rachunków królewskich⁷. Wskazuje, że istniały w tym czasie aż trzy dwory: dwór królewski, dwór królowej i najmniej liczny dwór królewiczów. Ze względu na to, że oprócz dworzan i pokojowców królewskich, z dworem podróżowali urzędnicy przebywający stale przy królu, posiadający własne poczty dworzan, jak również urzędnicy danej ziemi towarzyszący królowi tylko w jej granicach, liczebność

dworu królewskiego przekraczała 400 osób. Tryb życia dworu dostosowywał się do upodobań władcy, a dworzanie królewscy jako posłańcy musieli być gotowi do drogi z rozkazami królewskimi dniem i nocą. Wilska wskazuje na różne osobliwości życia dworskiego — *curiositates*⁸, naśladowane szybko przez dwory możnowładcze. Należało do nich posiadanie zwierzyńca, albo przynajmniej ptaków egzotycznych, jak papuga księcia Janusza Starszego, której sposób karmienia zanotowała Metryka Mazowiecka. Do *curiositates* dworskich *par excellence* należał dworski błazen, który był nieodzowną postacią polskiego dworu co najmniej od czasów Władysława Jagiełły.

Właśnie błaznowi królewskiemu na dworze Jagiellonów poświęciła Małgorzata Wilska osobną książkę⁹, która w 1999 r. stała się podstawą Jej habilitacji. Jako źródła do dziejów błazna w Polsce jagiellońskiej wykorzystała z jednej strony rachunki królewskie, a z drugiej — ikonograficzne przedstawienia błazna — zarówno na polskich miniaturach, jak i tych ze zbiorów obcego pochodzenia. Materiał ilustracyjny stanowi w tej książce w dużym stopniu edycję źródeł, tym bardziej że dużą część swych rozważań poświęca Autorka strojowi błazna i jego atrybutom, do których należała czapka błazeńska, zwana po polsku kuklą, opatrzona oślimi uszami i dzwoneczkami oraz berło błazeńskie, zwane po polsku cepem. Bada też barwy jego stroju, które miały szczególną wymowę, ponieważ często była to barwa żółta o negatywnej w średniowieczu konotacji lub też czerwona, ważna ze względów heraldycznych. Cały dwór polski nosił się długi czas na czerwono, nawiązując do czerwonej barwy pola tarczy z godłem państwowym i do jednej z dwóch barw polskiej chorągwi. Do najważniejszych ustaleń tej monografii zaliczyłabym nie tylko te, które dotyczą najbardziej znanego z błaznów Jagiellonów — Stańczyka, którego pochodzenie szlacheckie udowodniła Autorka bez żadnych wątpliwości, ponieważ w rachunkach królewskich określano go jako *miles*, ale odnalezienie w źródłach innych błaznów. Wilska wynotowała ich kilkunastu, od czasów Jagiełły poczynając, najliczniejszych jednak w czasach zygmuntońskich, co wynika zarówno z rozwoju kultury dworskiej, ale również, jak sądzę, z obfitości źródeł, i opatrzyła swą książkę aneksem z biogramami ich wszystkich. Równie cenne są Jej rozważania nad terminologią źródeł określających błazna i analiza w aspekcie europejskim cech charakterystycznych stroju błazna, który pozwalał na natychmiastową jego identyfikację przez ówczesne społeczeństwo oraz stanowił o jego funkcji i immunitacie w środowisku dworskim.

Wyniki swych badań nad kulturą prezentowała również na forum międzynarodowym, m.in. w Paryżu w 1988 r. na seminarium prof. Michela Pastoureaux (École Pratique des Hautes Études) wygłosiła referat o znaczeniu koloru w kulturze dworskiej Polski średniowiecznej¹⁰, a w 1990 r. na seminarium prof. Le Goffa — o błaznie dworskim i jego miejscu w kulturze polskiej. Uczestniczyła również z referatami w kilku konferencjach międzynarodowych we Włoszech, Francji i na Węgrzech oraz w wielu na terenie Polski.

Badaczka kontynuowała temat *curiositates* dworskich, przedstawiając następne wątki tego tematu. Rolę komplementarną do roli błazna pełnił na

renesansowych dworach europejskich karzeł lub też karlica, którzy bywali powiernikami swych panów. Autorka przedstawia ten fenomen na dworze ostatnich Jagiellonów¹¹ na tle początków tej mody na innych europejskich dworach, a zwłaszcza książąt włoskich, wykazując powszechność tego zjawiska i szybką recepcję tego trendu w polskim krajobrazie. Kolejne Jej publikacje przyniosły wyniki badań nad innymi osobliwościami dworskimi, tym razem ze świata zwierzęcego: pokojowego białego pieska¹², który w *Pontyfikale* Erazma Ciołka towarzyszył koronacji królewskiej w katedrze lub też intronizacji króla, a nawet błogosławieństwu pontyfikalnemu. Zajmowała się też lwami trzymanymi w królewskim zwierzyńcu¹³ na Zwierzyńcu w Krakowie, które uświetniały uroczystości dworskie.

W latach 1978–2010 Małgorzata Wilska pracowała w Pracowni Atlasu Historycznego IH PAN, pełniąc od 1996 r. funkcję kierownika tej pracowni. Poszerzyło to krąg bliskich Jej zagadnień o geografii historyczną. Wzięła czynny udział w przygotowywaniu kolejnych tomów Atlasu — tego, który dotyczył województw sieradzkiego i łęczyckiego¹⁴, gdzie opracowała rozdziały odnoszące się do środowiska geograficznego, dróg oraz plany Łęczycy i Wielunia, a także następnego, prezentującego województwo krakowskie, w którym również opracowała drogi oraz plany miast — Częstochowy i Siewierza¹⁵.

Miała okazję spożytkować swą wiedzę i realizować zamiłowania dydaktyczne, wykładając na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. W latach 1998–2002 prowadziła zajęcia w Studium Zaocznym Nauk Historycznych, a następnie w latach 2002–2011 — na Wydziale Archeologii Chrześcijańskiej (od 2007 r. jako profesor nadzwyczajny), gdzie wykładała historię, nauki pomocnicze oraz dzieje Mazowsza i antropologię kultury.

W pamięci wszystkich zachowała się jako osoba niezwykle naturalna, zawsze życzliwa, pozbawiona tak częstej w środowisku naukowym zawiści. Jej mieszkanie przy ul. Parkowej w Warszawie, pełne słońca, z widokiem na Łazienki Królewskie, było domem gościnnym, gdzie lubiła przyjmować krewnych i przyjaciół na Boże Narodzenie czy Wielkanoc lub bez szczególnej okazji i stwarzało warunki nieskrępowanej rozmowy, a tematów nigdy nam nie brakowało. Przez długie lata opiekowała się chorą Mamą, którą zawsze wspominała z miłością i powtarzała Jej słowa, pełne mądrości życiowej. Potem przez wiele lat pomagała w chorobie swej siostrze Aleksandrze — profesor archeologii śródziemnomorskiej. Sama wątłego zdrowia i często w ostatnich latach cierpiąca, dawała świadectwo hartu ducha. Jej postawa życiowa i wyznawana hierarchia wartości, głęboki i otwarty zarazem katolicyzm stanowiły świadectwo najlepszych tradycji polskiej inteligencji katolickiej. Jeszcze w czasie naszej ostatniej rozmowy w szpitalu otwockim troszczyła się o stan doktoratu swojej młodej koleżanki, którą niegdyś przyjmowała do pracy.

Maria Koczerska
(Warszawa)

¹ Zob. M. Bajer, *Potomstwo Łabędziów*, w: eadem, *Rody uczone. Kreski do szkicu*, Warszawa–Toruń 2013, s. 100–105.

² M. Wilska opublikowana dzienniczek panieński swej matki: *Dzienniczek Anny Załęskiej*, „Zeszyty Sandomierskie. Biuletyn Towarzystwa Naukowego Sandomierskiego” 18, 2012, 33, s. 77–85.

³ M. Wilska, *Mazowieckie środowisko dworskie Janusza Starszego. Studium społeczne*, Warszawa 2012.

⁴ M. Wilska, *Ścibor z Sączocina — przykład niezwyklej kariery dworskiej z początku XV wieku*, w: *Spółczesność Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, red. S.K. Kuczyński, t. 5, Warszawa 1992, s. 225–237.

⁵ Zob. biogramy Jana Pilika i Piotra Pilika, w: PSB, t. 26, Wrocław 1981, s. 278–279 oraz Stanisława Stańczyka, błazna ostatnich Jagiellonów w: PSB, t. 42, Kraków 2003–2004, s. 251–253.

⁶ *Kultura Polski średniowiecznej. XIV–XV w.*, red. B. Geremek, Warszawa 1997. Tu rozdział pióra M. Wilskiej „Dwór królewski i kultura dworska”, s. 65–116.

⁷ M. Wilska, *Liczebność dworu Kazimierza Jagiellończyka w świetle opublikowanych rachunków*, KH 94, 1987, 4, s. 111–118.

⁸ Kwestii tej poświęciła M. Wilska osobny artykuł: „*Curiositas*” jako element kultury dworskiej w XV w., w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, kom. red. D. Gawinowa et al., Warszawa 1991, s. 695–701.

⁹ M. Wilska, *Błazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998. Zob. też eadem, *Le fou de cour. Sa place dans la culture médiévale polonaise*, „Revue de la Bibliothèque Nationale” 42, zima 1991, s. 2–10.

¹⁰ M. Wilska *Du symbole au vêtement. Fonction et signification de la couleur dans la culture courtoise de la Pologne médiévale*, w: *Le vêtement. Histoire, archéologie et symbolique vestimentaires au Moyen Âge*, „Cahiers du Léopard d’Or” 1, 1989, s. 307–325; eadem, *Una storia a colori. La società polacca e il colore dal Medioevo al Rinascimento*, „Storia e dossier” 1990, nr 46, s. 30–33; eadem, *Funkcja i znaczenie koloru w kulturze polskiego późnego średniowiecza*, „Mówią Wieki” 1991, 1, s. 18–22.

¹¹ M. Wilska, *Karły na dworze królewskim — mit czy rzeczywistość*, w: *Kościół. Kultura. Spółczesność. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych*, red. W. Brojer, Warszawa 2000, s. 187–200.

¹² M. Wilska, *Biały piesek w kulturze dworskiej późnego średniowiecza*, w: *Ludzie. Kościół. Wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze — wczesna epoka nowożytna)*, red. W. Iwańczak, S.K. Kuczyński, Warszawa 2001, s. 463–473.

¹³ M. Wilska, *Królewskie lwy*, w: *Heraldyka i okolice*, red. A. Rachuba, S. Górzynski, H. Manikowska, Warszawa 2002, s. 339–352.

¹⁴ *Atlas historyczny Polski*, red. S. Trawkowski, *Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*, red. H. Rutkowski, cz. 2, Warszawa 1998; teksty opracowane przez M. Wilską: „Środowisko geograficzne”, s. 19–25; „Drogi”, s. 74–78; „Łęczyca”, s. 80–83; „Wieluń”, s. 98–101.

¹⁵ *Atlas historyczny Polski*, red. S. Trawkowski, M. Wilska, *Województwo krakowskie w II połowie XVI wieku*, red. H. Rutkowski, cz. 2, Warszawa 2008; teksty opracowane przez M. Wilską: „Drogi”, s. 118–126; „Częstochowa”, s. 231–235; „Siewierz”, s. 236–239.